

УДК 347.97

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.41>

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗМІСТУ СТАДІЇ ВІДКРИТТЯ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Холмогорова Л.В.,
адвокат, аспірант 3 року навчання
кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Холмогорова Л.В. Загальна характеристика змісту стадії відкриття позовного провадження у цивільному процесі.

У статті проводиться дослідження загальних рис змісту стадії відкриття позовного провадження у цивільному процесі. На підставі аналізу існуючих концепцій природи цивільного процесу, автором робиться висновок, що зміст процесуальних стадій формується процесуальною діяльністю. Стадії цивільного процесу показують розвиток цивільної справи у динаміці. «Джерелом» такої динаміки є процесуальна поведінка. За допомогою цієї поведінки реалізуються права, обов'язки та повноваження, що забезпечує рух цивільної справи від першої до останньої стадії. Зокрема, на стадії відкриття позовного провадження її зміст охоплює процесуальну діяльність суду та позивача (особи, яка пред'являє позов).

Автором досліджуються загальні риси змісту стадії відкриття позовного провадження в цивільному процесі. Стверджується, що множинність процесуальних дій виступає характерною рисою всіх процесуальних стадій у цивільному процесі. Проте, своєрідністю стадії відкриття позовного провадження є незначна чисельність процесуальних дій, які формують її зміст. Зумовлено це обмеженою кількістю суб'єктів цивільних процесуальних відносин, які беруть участь у даній стадії, а також метою і завданнями, на реалізацію яких спрямована процесуальна поведінка суду та позивача (особи, яка пред'являє позов).

Вказується, що всі процесуальні дії стадії відкриття позовного провадження супроводжуються складанням процесуальних документів, які виступають письмовими доказами їх вчинення. Інакшої фіксації, зокрема технічної, на даній стадії не передбачено, що дає підстави робити висновок про здійснення письмового провадження на першій стадії розгляду цивільної справи позовного характеру.

Аналізується темпоральність процесуальних дій стадії відкриття позовного провадження, вказується на їх регламентацію не тільки процесуальним, але й матеріальним законодавством. Проводиться співвідношення між процесуальними строками та строком позовної давності, де робиться висновок про неможливість розглядати строк позовної давності процесуальним строком.

Відзначається об'єкт процесуальної діяльності на стадії відкриття позовного провадження та особливості дії на цій стадії принципів цивільного процесу.

Ключові слова: позовне провадження, процесуальна стадія, зміст, загальна характеристика, позовна давність, цивільний процес.

Kholmogorova L.V. General characteristics of the contents of the stage of opening action proceedings in a civil proceeding.

The article examines the general features of the content of the stage of opening a lawsuit in a civil process. Based on the analysis of the existing concepts of the nature of the civil process, the author concludes that the content of the procedural stages is formed by the procedural activity. The stages of the civil process show the development of the civil case in dynamics. The «source» of such dynamics is procedural behavior. With the help of this behavior, the rights, obligations and powers are realized, which ensures the movement of a civil case from the first to the last stage. In particular, at the stage of opening a lawsuit, its content covers the procedural activities of the court and the plaintiff (the person bringing the lawsuit).

The author examines the general features of the content of the stage of opening a lawsuit in a civil process. It is claimed that the multiplicity of procedural actions is a characteristic feature of all procedural stages in the civil process. However, the peculiarity of the stage of opening a lawsuit is the small number of procedural actions that shape its content. This is due to the limited number of subjects of civil procedural relations who participate in this stage, as well as the goal and tasks, the implementation of which is aimed at the procedural behavior of the court and the plaintiff (the person who brings the lawsuit).

It is indicated that all procedural actions at the stage of opening a lawsuit are accompanied by the preparation of procedural documents, which serve as written evidence of their execution. No other fixation, in particular a technical one, is provided for at this stage, which gives grounds to draw a conclusion about the implementation of written proceedings at the first stage of consideration of a civil case of a claim nature.

The temporality of procedural actions at the stage of opening a lawsuit is analyzed, it is pointed out that they are regulated not only by procedural, but also by material legislation. The ratio between the procedural terms and the statute of limitations is drawn, where a conclusion is made that it is impossible to consider the statute of limitations as a procedural term.

The object of procedural activity at the stage of opening a lawsuit and the peculiarity of the action at this stage of the principles of civil procedure are noted.

Key words: legal proceedings, procedural stage, content, general characteristics, statute of limitations, civil process.

Постановка проблеми. Кожна стадія позовного провадження цивільного процесу має свій зміст, але дане питання є предметом наукових дискусій, яка залежить від того, як автори розглядають природу цивільного процесу. П.Ф. Немеш та В.П. Феннич систематизували наукові концепції, які пояснюють юридичну природу цивільного процесу та розташували їх в хронологічній послідовності: концепція форми матеріального права, концепція процесуальних відносин, концепція процесуального порядку, концепція процесуальної діяльності та комбінована концепція [1, с. 10–18]. Підтримка відповідної концепції, як правило, впливає на вибір того, що слід вважати змістом процесуальних стадій того чи іншого виду провадження: 1) прихильники концепції процесуальних відносин змістом процесуальних стадій розглядають цивільні процесуальні відносини, що виникають між судом та учасниками процесу; 2) прибічники концепції процесуальної діяльності зміст процесуальних стадій зводять до процесуальної діяльності суду та учасників процесу; 3) науковці, які вбачають у цивільному процесі процесуальний порядок розгляду та вирішення цивільної справи його стадії зводять до встановленого законом порядку руху справи на певному етапі; 4) представники комбінованої концепції зміст процесуальних стадій зводять до поєднання того, що на їх думку формує цивільний процес (наприклад, зводять його до процесуальних відносин та процесуальної діяльності).

На нашу думку, варто підтримати діяльнісний підхід розуміння природи цивільного процесу, а відтак змістом процесуальних стадій слід розглядати процесуальну діяльність суду, органів примусового виконання та учасників процесу. Оскільки стадії цивільного процесу показують розвиток цивільної справи у динаміці, «джерелом» такої динаміки є процесуальна поведінка. За допомогою цієї поведінки реалізуються права, обов'язки та повноваження, що забезпечує рух цивільної справи від першої до останньої стадії.

Стан опрацювання. Аналіз стадії відкриття позовного провадження у цивільному процесі проводився багатьма науковцями (В.В. Баранкова, Л.В. Діденко, В.В. Комаров, Д.Д. Луспенник, П.Ф. Немеш, П.І. Радченко, В.П. Феннич тощо), але загальну характеристику процесуальної діяльності на цій стадії, з врахуванням оновленого цивільного процесуального законодавства України, ще не проводили.

Метою статті є визначення загальних рис змісту стадії відкриття позовного провадження у цивільному процесі України.

Виклад основного матеріалу. Характерною рисою змісту стадії відкриття позовного провадження є множинність процесуальних дій. Правда, подібне можна стверджувати й стосовно інших процесуальних стадій. Ніколи вони не можуть складатися з однієї процесуальної дії, оскільки це суперечить природі цивільних процесуальних правовідносин, де обов'язковим суб'єктом завжди виступає суд. Тобто для виникнення, зміни чи припинення цивільних процесуальних відносин

у певній процесуальній стадії необхідно вчинення поведінки якогось учасника процесу та суду. Якщо учасник справи вчиняє процесуальну поведінку, завжди йде реакція суду на неї, оскільки його поведінка адресована суду чи вчиняється під його контролем. Так, якщо подається позовна заява до суду, останній повинен прийняти її або ні.

Виходячи з вищевказаного, не можемо погодитися з висловленою думкою, що серед стадій цивільного процесу треба виділяти такі стадії: подання позовної заяви та відкриття провадження у справі [2, с. 58]. Подібну позицію також висловлює Л.В. Діденко, яка пропонує виділяти стадію пред'явлення позову та стадію відкриття провадження у справі [3, с. 113]. Виділяти стадії «подання позовної заяви» чи «пред'явлення позову» недоречно, оскільки це не відповідає природі цивільних процесуальних правовідносин. Особливо в контексті такої їх ознаки як двохсуб'єктність, згідно якої цивільні процесуальні правовідносини завжди виникають та існують між двома суб'єктами: судом та учасником процесу [4, с. 62]. Наприклад, Л.В. Діденко підтримує виділення вищевказаної ознаки [3, с. 118], але, незважаючи на це, зауважує, що стадія відкриття провадження у справі розпочинається з реєстрації заяви та її передачі судді [3, с. 113], не помічаючи суперечливість своєї позиції. Подання позовної заяви, пред'явлення позову – це не стадії цивільного процесу, а самостійні процесуальні дії позивача у межах стадії відкриття позовного провадження.

Важливо, що дії, які формують зміст процесуальної стадії мають бути процесуальними, тобто поведінка суду та учасників процесу має регламентуватися нормами цивільного процесуального права. Так, ч. 1 ст. 184 ЦПК вказує, що позовна заява має бути зареєстрована та не пізніше наступного дня передана судді. Перед нами варіант правової, але не процесуальної поведінки, оскільки реєстрація позовної заяви та її передача судді проводиться штатними працівниками суду, які не є учасниками цивільного процесу. Так, згідно Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України канцелярія щоденно протягом робочого часу суду забезпечує прийняття та реєстрацію документів, що подаються до відповідного суду в паперовій формі, а також в електронній формі, якщо вони надійшли в порядку, визначеному процесуальним законодавством (п. 1 розділ II) [5]. Вхідну кореспонденцію, в тому числі процесуальні документи, приймає, опрацьовує та реєструє в день надходження користувач автоматизованої системи (п. 2.2.1 Положення про автоматизовану систему документообігу суду) [6]. Ні працівники канцелярії суду, ні користувач автоматизованої системи не виступають згідно статей 42 та 65 ЦПК учасниками процесу. Тому діяльність, яка стосується реєстрації позовної заяви та її передачі судді відповідно до автоматизованого розподілу має відношення до судового діловодства, яке регламентується відомчими актами, в той час як процесуальна діяльність, яка вчиняється судом та учасниками процесу, визначається законами.

Особливістю процесуальних дій, які формують зміст стадії цивільного процесу є їх спрямованість на реалізацію найближчої мети, яка виступає орієнтиром для суду та учасників процесу. Оскільки стадія характеризує цивільний процес з точки зору динаміки, показуючи розвиток цивільної справи на певному етапі, досягнення мети стадії зумовлює перехід цивільної справи з однієї стадії в іншу. Для стадії відкриття позовного провадження метою є попереднє формування цивільної справи для її подальшого розгляду судом першої інстанції. Досягається дана мета шляхом вчинення процесуальних дій, які, таким чином, мають кінцевий результат. Але не тільки мета стадії відкриття позовного провадження скеровує процесуальні дії у відповідному напрямку. Подібна функція властива завданням стадії відкриття позовного провадження.

Аналіз глави 2 розділу III ЦПК за назвами та змістом її статей показує, що на стадії відкриття позовного провадження можуть мати місце наступні процесуальні дії: 1) пред'явлення позову (ст. 184); 2) залишення позовної заяви без руху (ст. 185); 3) повернення позовної заяви (ст. 185); 4) відмова у відкритті провадження у справі (ст. 186); 5) відкриття провадження у справі (ст. 187); 6) надсилання справи за підсудністю до належного суду (ст. 187); 7) об'єднання та роз'єднання позовів (ст. 188).

Даний перелік процесуальних дій, які формують зміст стадії відкриття позовного провадження приблизний і не вичерпує всіх можливих процесуальних дій, що може вчинити позивач та суд. Зокрема, сюди можна віднести дії позивача по виправленні недоліків поданої позовної заяви, виклику свідків, призначення експертизи, забезпечення позову, забезпечення доказів, залучення перекладача тощо.

І все ж, на відміну від інших стадій цивільного процесу, відкриття позовного провадження характеризується не такою великою чисельністю процесуальних дій, які можуть проявитися в

межах інших процесуальних стадій позовного провадження. Це має своє пояснення: на стадії відкриття позовного провадження діє незначне коло суб'єктів цивільних процесуальних відносин: суд та майбутній позивач (особа, яка пред'являє позов). Причому їхня поведінка переслідує мету попередньо визначити цивільну справу для подальшої підготовки та судового розгляду в суді першої інстанції.

Усі процесуальні дії на стадії відкриття позовного провадження супроводжуються складанням процесуальних документів. Так, позов пред'являється у формі позовної заяви, виклик свідків у формі заяви про виклик свідка, призначення експертизи у формі клопотання про призначення експертизи тощо. Процесуальні дії суду оформляються його ухвалами: ухвалою про відкриття провадження у справі, ухвалою про відмову у відкритті провадження у справі тощо. Виходить, що стадія відкриття позовного провадження фактично проводиться у вигляді письмового провадження, тобто всі процесуальні питання суд вирішує на підставі письмових матеріалів без виклику учасників процесу та проведення у справі засідань.

Коли на наступних стадіях позовного провадження проводиться підготовче, а потім судове засідання, процесуальні дії можуть бути вчинені в усній формі, оскільки ведеться протокол засідання та йде його технічна фіксація. Відсутність подібної фіксації процесуальних дій на стадії відкриття позовного провадження об'єктивно породжує необхідність їх фіксації у вигляді процесуальних документів.

Це проводиться для того, щоб суд першої інстанції усвідомлював предмет та межі розгляду цивільної справи, сторони могли ефективно реалізувати на наступних стадіях деякі процесуальні права (зміна предмету позову, укладення мирової угоди тощо), а також, у разі потреби, попросити вищі судові інстанції перевірити правомірність винесених судових рішень у цій стадії.

Письмова фіксація процесуальних дій на стадії відкриття позовного провадження відбувається у паперовій чи електронній формі. Якщо паперова форма колись була більш традиційною для цивільного судочинства, електронна, відносно недавно, почала актуалізуватися із-за стрімкого розвитку інформаційних технологій та бажання держави надавати свої послуги в електронній формі (зокрема, у сфері правосуддя).

Усі процесуальні дії, які формують зміст стадії відкриття позовного провадження взяті в часові рамки. Як вказують науковці, для цивільного процесу загалом та його окремих стадій зокрема важлива темпоральність, яка пов'язує процесуальні дії суду та учасників процесу з необхідністю дотримання встановлених процесуальних строків [1, с. 409].

Колись ЦПК України встановлював загальний строк розгляду всіх цивільних справ: розумний, але не більше 2 місяців (ч. 1 ст. 157 ЦПК в редакції до 2017 р.). Оскільки Україна свого часу піддавалася критиці з боку Європейського суду по правам людини (далі ЄСПЛ) через тривалий розгляд судових справ, вітчизняний законодавець відмовився від практики визначення загального строку розгляду цивільних справ судом першої інстанції, а зосередився на детальній регламентації строків окремих процесуальних стадій та процесуальних дій у межах даних стадій. Подібне не оминуло й стадію відкриття позовного провадження. Так, судді дається 5 днів для вирішення питання приймати позовну заяву чи ні (ч. 1 ст. 185, ч. 2 ст. 186, ч. 1 ст. 187 ЦПК). Цей строк починає спливати з моменту надходження позовної заяви до суду. Він може бути збільшений, якщо позовна заява має недоліки, які допустимі для усунення або судді потрібно перевірити зареєстроване місце проживання (перебування) відповідача-фізичної особи, яка не є суб'єктом підприємницької діяльності.

Але часові рамки одних процесуальних дій стадії відкриття позовного провадження регламентує процесуальне законодавство, а деяких – матеріальне. Це виступає особливістю даної стадії. Так, пред'явлення позову повинно відбутися в межах строку позовної давності. Згідно ст. 256 Цивільного кодексу України (далі ЦК) позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу. Виділяють загальний (3 роки) та спеціальні строки позовної давності (ст. 257–259 ЦК). Спеціальні можуть бути короткі (1 рік) або довгі (4 роки або більше, якщо вона змінена домовленістю сторін).

Враховуючи те, що пред'явлення позову виступає процесуальною діяльністю, яка включається до змісту стадії відкриття позовного провадження, слід відповісти на питання стосовно строку даної стадії.

Якщо читати підручники або посібники з цивільного процесу, де описується стадія відкриття позовного провадження (або стадія відкриття провадження у цивільній справі), як правило, їх ав-

тори обмежують строк цієї стадії строком, який визначається для процесуальних дій суду, а не позивача [1, с. 415]. Чому в строк відкриття позовного провадження не включається строк позовної давності? Відповідь доволі проста: строк позовної давності не виступає процесуальним строком, оскільки він опосередковує реалізацію права на позов у матеріально-правовому значенні.

Порівнюючи процесуальні строки та строк позовної давності, можна зробити деякі висновки стосовно їх відмінностей. Учасники цивільного процесу не можуть впливати на визначення процесуальних строків, оскільки їх визначив законодавець або суд. Натомість учасники спору можуть збільшити, встановлені законодавцем, строки позовної давності. У разі пропуску процесуальних строків, суд може їх поновити або продовжити, в той час як з строком позовної давності вчинення таких дій не передбачено. Загальним наслідком пропуску процесуального строку є втрата права на вчинення процесуальної дії, внаслідок чого подані документи залишаються без розгляду (ст. 126 ЦПК). У разі пропуску строку позовної давності особа не позбавляється права на вчинення процесуальної дії у вигляді подачі позовної заяви до суду (ч. 2 ст. 267 ЦК). Проте, якщо відповідач до винесення судового рішення заявить про застосування судом наслідків пропуску строку позовної давності суд повинен винести рішення про відмову в задоволенні позову (ч. 3-4 ст. 267 ЦК). Отже, у разі пропуску строку позовної давності суд повинен винести рішення по суті спору, хоча процесуальні документи подані за межами процесуальних строків по суті не розглядаються, а залишаються без розгляду. Цьому є певне пояснення. Суд застосовує позовну давність лише тоді, коли є підстави для задоволення позовної вимоги. Тобто перед тим як застосувати наслідки пропуску строку позовної давності, суд повинен перевірити обґрунтованість позову. Якщо суб'єктивне цивільне право (охоронюваний інтерес) не порушено, суд відмовляє в задоволенні позову через його необґрунтованість, а не із-за пропуску строку позовної давності. Якщо буде встановлено, що право або охоронюваний законом інтерес особи дійсно порушені, суд відмовляє у задоволенні позову через вплив строку позовної давності за відсутності поважних причин його пропуску [7]. Як бачимо, перед тим як суд застосує наслідки пропуску строку позовної давності він повинен вчинити цілий ряд процесуальних дій, направлених на вирішення спору по суті, чого не вимагається у разі пропуску процесуальних строків.

Ще одна загальна особливість процесуальних дій на стадії відкриття позовного провадження: вся процесуальна поведінка позивача та суду направлена на такий об'єкт як позов. Такий висновок випливає із тих завдань, які притаманні даній стадії: прийняття позову та визначення допустимості позову.

Крім того, специфіка змісту стадії відкриття позовного провадження свідчить про особливість деяких принципів цивільного процесу на цій стадії: вони або відсутні, або реалізуються обмежено. Наприклад, взагалі не проявляє дію принцип усності або обмежено діє принцип гласності (так, на стадії відкриття позовного провадження не має громадського контролю через відсутність публіки).

Висновки. Таким чином, зміст стадії відкриття позовного провадження своєрідний, не тотожний стадіям відкриття інших видів провадження, що викликано матеріально-правовою природою справ позовного провадження. Зміст стадії відкриття позовного провадження націлений на реалізацію мети і завдань цієї стадії, а процесуальна діяльність незначних її суб'єктів вчиняється щодо позову та супроводжується складанням процесуальних документів. Крім того, вона взята в часові рамки, але загальна тривалість стадії відкриття позовного провадження визначається за процесуальною діяльністю суду, а не позивача, оскільки строк позовної давності не виступає процесуальним строком.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Немеш П.Ф., Феннич В.П. Курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород: Вид-во РІК-У, 2020. 808 с.
2. Цивільний процес України: академічний курс: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. зал.]: [за ред. С.Я. Фурси]. Київ: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2009. 848 с. (Серія «Процесуальні науки»).
3. Діденко Л. В. Цивільно-процесуальні відносини: теоретичні аспекти: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 390 с.
4. Цивільний процес України : підручник / за ред Ю.С. Червоного. Київ: Істина, 2007. 392 с.

5. Інструкція з діловодства в місцевих та апеляційних судах України: наказ Державної судової адміністрації України від 20.08.2019 №814. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0814750-19#Text> (дата звернення: 01.02.2024).
6. Положення про автоматизовану систему документообігу суду: рішення Ради суддів України від 26.11.2010 № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr030414-10#n11> (дата звернення: 01.02.2024).
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 7 липня 2020 р. у цивільній справі № 712/8916/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91460925> (дата звернення: 02.02.2024).